

NEBODER — (TITOVA) — BAŠČARŠIJA¹

Neboder

Neboderi su američkog porijekla, a nastali su iz nezasićene težnje pojedinca za iskorištavanjem gradskog zemljišta. Rodno mjesto im je New York; tu prolazi kroz uzak pojas zemlje sva trgovina iz Evrope u Ameriku i natrag. Tu je zemljište neobično skupo, pa ga eksploatišu do krajnjih granica, bez obzira na promet, higijenu i čovjeka.

Neboderi su produkt velegrada, i moderni arhitekti, koji se bave gradnjom velegrada, upotrebljavaju ih u težnji da time što grade uvis, oslobode zemljište ispod njih za komunikacije i parkove: oni zamišljaju neboder na odstojanju 200 — 400 m.

Neboder, tj. 10, 20, 40, 60 puta ista osnova, a prema broju spratova 100, 1.000, 10.000 puta isti prostor: tj. šematizam, jedan čisto konstruktivan problem.

Arhitekturu nebodera najbolje karakteriše zahtjev jednog američkog tvorničara čarapa, koji je tražio od arhitekta da mu izgradi neboder u obliku čarape.

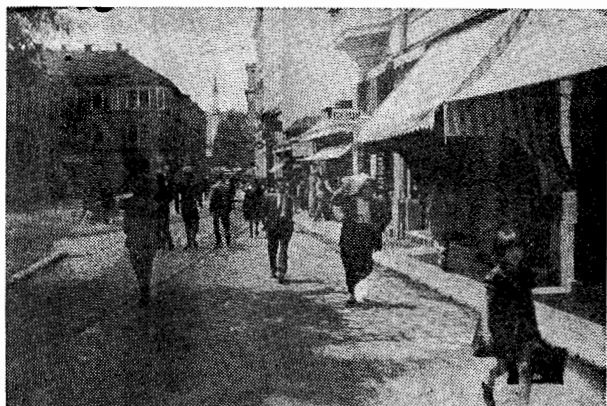
Usput o ekonomičnosti nebodera: Neboder kvadratične osnove, kao što treba da bude sarajevski²⁾ ne isplati se, jer mu otpada suviše mjesta na komunikacije, a premalo na korisne prostorije — rentabilnija bi bila duguljasta osnova.

Ljubljanski neboder, prvi u državi, ne rentira se. Zamišljali su ga, u projektu, od samih biroa, ali su ih morali kasnije sve preurediti u stanove, jer kod nas ljudi neće kancelarije iznad I sprata. I dok im donose biroi hiljadu dinara na 1 m² godišnje, to im donose stanovi samo 140 dinara. Omjer je prihoda, dakle, kao 1 : 7. Na taj način se ljubljanski neboder ne rentira ni sa 1% godišnje.

I pri tome, dosta je zanimljivo znati kako je nastao.

¹⁾ Članak objavljen u »Jugoslovenskom listu« od 9. VI 1940. pod naslovom »Neboder — Aleksandrova — Baščaršija«.

²⁾ Misli se na Vakufski neboder na uglu Titove i Saloma Albaharija ulice.

Ulica Vase Miskina nekad — u dnu džamija na mjestu današnjeg nebodera.

Uprava Mirovnog fonda u Zagrebu htjela je Ljubljancima ograničiti sredstva gradnje time što im je propisala izgrađenu površinu, a Ljubljanci su je mimošli time što su određenu površinu zadržali, a gradili uvis.

Da je naš neboder projektovan bar na čošku bloka, kao ljubljanski — ili da je u osovini glavne ulice, kao što je »Albanija« u Beogradu — mogao bi postati point de vue, simbol našeg grada!

Ovako pak se diže negdje usred bloka, bez pravog prelaza iz podgradnje, a možda i u osovini Ulice Vase Miskina, što bi mu bila i jedina odlika da nisu vidici tu prekratki — pa nas ovako podsjeća na pojave iz Nürnberga i Insbrucka, na ostatak viteških gradova, na germanski srednji vijek i gotiku.

Ima, naime, stvari u svakom gradu koje čine njegovu fizionomiju i ličnu notu. Ovako razlikujemo, na pr., Berlin od Pariza ili Carigrad od Rima, i tu ličnu notu grada treba respektirati.

Na taj način su, naime nastali helenistički i gotski gradovi, a Sarajevo pripada helenističkoj kulturi i svi bi se drugi momenti ubuduće morali podrediti njezinoj strukturi.

Hoćemo neboder, a pridržavamo staru širinu ulice od 8 m. Mi, hvala bogu, još ne oskudijevamo na zemljištu, niti nam se isplati graditi u visinu, niti još gradimo velegrad, a put kojim nastupamo premnogo slični postupku seljaka kad stavlja cilindar na glavu.

Budimo iskreni i priznajmo da se tu radi o jednom forsiranom efektu, američkog porijekla, koji nema ništa zajedničko s našim ambijentom.

I tu nam se nameće pitanje: Zašto je potrebno da uzimamo samo zlo od zapadne kulture? Zašto da ne preuzmемо samo njezine odlike? Ili drugim riječima: Zašto ne samo stvari koje nam odgovaraju?

Sarajevo urbanistički propada otkada ga je okupirala Austrija. Ali to nije samo sudbina Sarajeva, ovo je sudbina svih orijentalnih gradova (Fez, Alžir, Tanger itd.), koji su postali kolonijalni. Pod krinkom kulture, uvodi se ovamo alkohol, prostitucija i tuberkuloza sa koridor-ulicom.

Ne radi se tu o stilovima, radi se o pristupanju i iskrenom rješavanju problema. Ne radi se tu ni o samom Sarajevu i o islamskim arhitekturama, — već se radi tu o svim našim gradovima u Jugoslaviji.

Mi mijenjamo danas izgled grada i rušimo postojeće, a na to isto mjesto stavljamo stvari koje su mnogo gore od porušenih — a to sve pod firmom moderniteta.

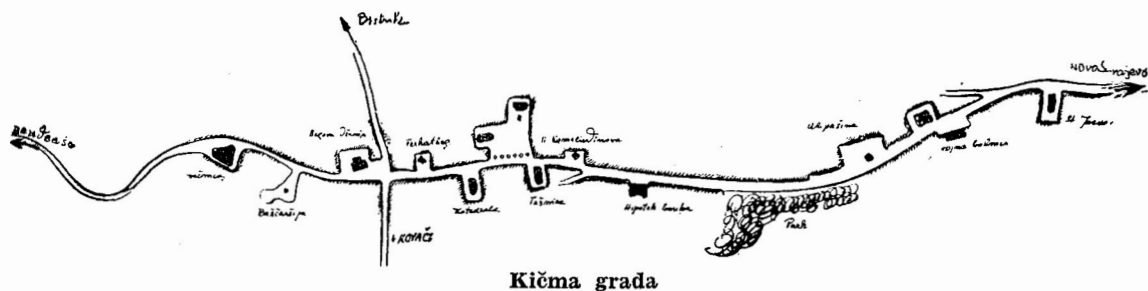
Treba, naime, znati da to što danas radimo predstavlja pouku za sve preostale dijelove grada i da ćemo ih ako ovako produžimo, brzo sve pretvoriti u jednu veliku kaznionu, čiji će hodnici da budu ulice grada.

I tu treba utvrditi da se tendencije prave, moderne arhitekture čudnovato poklapaju s orijentalnom, s tom jedinom razlikom, možda, što mi gradimo u modernom materijalu, dok su oni gradili od čerpiča i drveta, i što su higijenski uslovi starih koncepcija poboljšani modernim i savremenijim konforom, ali sve to u principu ne mijenja ništa na stvari. Pogledajmo samo staro Sarajevo! Grad na padinama, terasasto grupisane kućice sa slobodnim pogledima, k tome još prostorni problem, i priroda, i drveće...

I nije važno pri tome da li ćemo stare zgrade obnoviti u starom stilu s modernim konforom, važno je samo da umijemo iz starih stvari očuvati neke principe koji su naši i savremeni.

Titova ulica
— nekad

Titova ulica

Nije potrebno da je svaki arhitekta još i urbanista — ali je potrebno da se svaki arhitekta podredi urbanističkoj koncepciji grada, pošto samo u lijepoj urbanističkoj slici može nastati kvalitetna arhitektura.

Tu nije u pitanju samo uzak privatni interes — tu je u pitanju kompleks problema, koji zadiru duboko u interes sviju građana.

Dopustimo li da može svaki pojedinac uvažiti svoj interes, to ćemo brzo dobiti grad sa vodenom glavom, i jednu pseudo-ekonomiju.

Jer grad sa raznim potrebama je kao čovječje tijelo — jedan organizam koji treba da odgovara: higijenskim, ekonomskim, prometnim i drugim urbanističkim pitanjima — i sve navedene potrebe treba sliti u jednu cjelinu. U našem gradu, međutim, jednu ovakvu jedinstvenu regulatornu volju, na žalost, ne osjećamo.

Svi napredniji gradovi imaju tačno određene predjele ili zone za trgovinu, upravu, industriju, stanove itd. Kod nas je sve to pobrkano, bez reda, kaos jedan, i taj kaos još produžiti znači upropaštavati grad.

I samo iz ovakvog stanja je razumljiva dezorijentacija, koja uvijek nastupi kad treba izabrati mjesto za kakvu novu javnu zgradu. I samo u tom ex lex stanju moguće je pojedincu izigravati i podešavati gradnju u svoju korist.

Ovdje se, naime, radi o glavnoj arteriji i plućima našeg grada — dozvolimo li da nam zakrčlja, to će uvenuti i ostali grad. Gdje god ima jakog pješačkog ili kolskog prometa u trgovačkom dijelu grada (city-u), treba koridor = hodnik = kanal = ulicu izbjegavati, a stvarati što veće površine — prostore — oko glavne arterije grada. Na taj ćemo način dati oduška city-u, koji je od neprocjenjive vrijednosti po zdravlje građanstva, a da ne govorim o potrebama samog prometa.

Zamislite da je iz naše glavne ulice uklonjeno svo drveće: ono ispred Ali-pašine džamije, te ispred Hovadže Kemuludinove³⁾ džamije, pa ispred Begove džamije itd., tu će nam ostati samo pustoš i razvalina. Svako postojeće drvo, koje se nalazi usred grada, a 10—20 m je visoko, od neprocjenjive je vrijednosti za nas sve, i trebalo bi ga zakonski zaštititi.

³⁾ Hovadže Kemuludinova džamija nalazila se na mjestu današnjeg Vakufskog nebodera. Nasuprot težnji da se tamo podigne neboder, Grabrijan je nastojao da se očuva džamija sa zelenim skverom kako bi se na tom danas užasno tijesnom prometnom čvorištu dobilo više prostora i više zraka.

Danas imamo još mogućnosti birati: ili koridor ili prostornu ulicu. Mi tražimo prostornu ulicu, za koju ima naša glavna ulica od Marindvora, preko Vase Miskina ulice do Baščaršije još svu dispoziciju; a borićemo se protiv ulice-koridora, legla prašine i tuberkuloze. U city ne bi smio niko dirati — sve dok Sarajevo ne dobije svoj regulacioni plan. Dodajem da ovakva jedna zabrana ne bi bila neki sarajevski specificum. U Zagrebu su čekali kućevlasnici šest godina na građevinsku dozvolu — samo iz razloga jer Općina nije imala svoj regulacioni plan. Nepromišljene i forsirane stvari mogu samo škoditi razvoju grada.

Baščaršija

Baščaršija je, kao city grada, umrla i od toga je više niko spasiti neće. Svaka ovakva težnja je, pošto je protivna razvoju, neprirodna i bez smisla. Trgovinu tu više nije moguće održati, ali je u njoj moguće spasiti malog obrtnika. Nova teorija ide za tim da se sve industrijalizira, tvrdeći da malim obrtnicima nema više mjesta pod suncem. Život, međutim, govori drugačije: bez rada ruku ne ide!

Mi se nalazimo u prelaznoj fazi civilizacije, a protiv nje govore zemlje koje su već našle zlatnu sredinu ili ravnotežu između obrta, industrije i poljoprivrede. Zemlje sa samom industrijom ili sa samim agrarom stalno se bore s kaosom i stalno se nalaze u poteškoćama. Neće ni obrta nestati iz modernog života, ali će se modernizirati.

Baščaršija je u prvom redu čisto higijensko pitanje. Svi drugi principi koji su tamo provedeni su apsolutno ispravni i moderni. Zar vas Baščaršija ne podsjeća, kad prolazite njom, na modernu trgovačku kuću kakve često vidimo po evropskim velegrađovima? S tom razlikom samo što ima ovdje mnogo malih obrtnika, koji tu izlažu svoju robu, dok je tamo samo jedan — vlasnik i diktator!

Modernizirani dućani u sarajevskoj čaršiji

Prolazeći čovjek najviše kupuje, jer ne kupuje toliko iz potrebe, koliko zbog toga, jer ga taj život na Baščaršiji umije animirati da kupuje. Daleko smo od svake turističke romantike, daleko od sentimentalnosti i fantazije. Težnja je svakog modernog arhitekta i čovjeka da polazi od urbanističkih principa i pri tome da ne potcjenjuje ni turističko-ekonomske momente. Baščaršija — to je trgovačka kuća pod slobodnim nebom, jedan magazin, razvijen na horizontalu ili orijentalni bazar. U svakom ovakvom bazaru se stanovi na spratovima iznad prizemlja ne isplate; iskoristavati treba horizontalno zemljište samo za dućane. Omjer prihoda dućana prema stanovima je kao 1 : 7 — rentabilniji su tu dućani. Niko u bazaru ne stanuje osim možda putujućih trgovaca.

— **Kolobara han**⁴⁾ se ni u kom slučaju ne bi smio izgraditi više od jednog sprata. Nema tu mjesta velikim palatama, jer nema palata bez širokih ulica. Sve je to zajedno samo jedan veliki bazar s niskim kućicama i uskim ulicama. Nema tu ni kolskog prometa. Ko saobraća kolima u trgovačkim kućama? Promet se može odvijati po periferiji čaršije — ili pak: sve porušiti i graditi velebno, ali onda je postupak drugačiji. Okolinu »Notre Dame« u Parizu su porušili, pa je trebalo porušiti s njom i crkvu, jer sve skupa sačinjava jednu cjelinu. Kao jednu cjelinu treba posmatrati i Baščaršiju i pretvoriti je kao cjelinu u jedan moderan bazar. Pa i pitanje **Tašlihana**, a pozadi hotela Evrope ne može se drugačije riješiti nego jednom višespratnom zgradom, koja će zatvarati zabate novog grada, a prema čaršiji sve ostalo treba da ostaje nisko i otvoreno: male radnje s modernim sanitarnim konforom.

Ostaje još pitanje ostalih **historijskih i arhitektonskih spomenika starog Sarajeva**. Sve vidnije i značajnije objekte u gradu treba ispitati, osloboditi ih od izgrađene okoline i stvoriti oko njih parkove, drugim riječima: treba pristupiti njima kao arheološkim iskopinama, koje nas vežu sa tradicijom — a ostalo izgraditi po najnovijim urbanističkim principima. Time bi definitivno skinuli ta pitanja sa dnevnog reda, ali — to ne ide bez regulacionog plana.

⁴⁾ »Kolobara han« je bio najstariji han u Sarajevu (15. vijek) a nalazio se na mjestu današnjeg Ljetnog kina u Čaršiji. Kameni zidovi oko Kina su ostaci ovog Hana. Izgorio je 1935. godine

Trgovanje u čaršiji (dječji crteži iz škole Z. Dideka)